

ЛІНА МАЛИШ,

доктор соціологічних наук, доцент кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (04070, Київ, вул. Волоська, 8/5)

LINA MALYSH,

Doctor of Sciences in Sociology, Associate Professor at the Department of Sociology, National University of Kyiv Mohyla Academy (8/5, Voloska St., Kyiv, 04070)

malysh.lina@ukma.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-3155-3209>

Нерівність у різних країнах: динаміка станів та сприйняття з боку населення за 20 років

Соціологи тривалий час досліджують соціальну нерівність, розширюючи й удосконалюючи методологічні підвалини її вимірювання та інтерпретації одержаних даних. Д. Трейман і Г. Ганзебум (Treiman, Ganzeboom, 2020), характеризуючи сучасний етап студій у царині соціального розшарування, вказують на такі його ключові властивості, як зростання компаративності та крос-культурний характер, зумовлені змістом актуального центрального дослідницького питання: яким чином інституційний контекст впливає на наслідки стратифікації? Пошук відповіді на нього передбачає звернення до міжнародних лонгітюдних проектів, дані яких уможливили б пояснення сучасних станів соціальної нерівності у різних країнах.

Наразі опубліковано ґрунтовні порівняльні дослідження, де науковці з різних країн описують динаміку та крос-культурні особливості головних форм соціальних нерівностей, їх сприйняття та підтримки стратифікаційних порядків (Haller, Jowell, Smith, 2009; Edlund, Bechert, Quandt, 2017).

Однак навіть суттєвий розвиток методології стратифікаційного аналізу наразі не дає змоги подолати суперечність, яка коріниться в розбіжностях, наявних між фактичними станами нерівності та сприйняттям їх з боку населення. Згідно з ґрунтовною розвідкою В. Гімпельсона та Д. Трейсмана (Gimpelson, Treisman, 2018), очікування індивідів щодо політики перерозподілу або оцінки гостроти конфлікту між антагоністичними групами спираються на їхні уявлення про соціальне розшарування в суспільстві, глибину якого вони насправді доволі слабо уявляють. Тим часом навіть у межах спеціалізованих студій соціальної нерівності, як-от Міжнародна програма соціального дослідження, увага науковців зосереджена на думках населення про розшарування, тоді як їхній зв'язок з його реальним станом лишається мало вивченим.

Цитування: Малиш, Л. (2024). Нерівність у різних країнах: динаміка станів та сприйняття з боку населення за 20 років. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 63–79, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.63>.

Звідси спроба коректного пояснення думок населення щодо стратифікаційних порядків і відтворюваних ними форм нерівностей зумовила виникнення дослідницьких питань, відповідям на які й присвячена ця розвідка:

1. Якою мірою уявлення про соціальне розшарування спирається на його реальну конфігурацію і наскільки цей зв'язок є відтворюваним у часі?

2. Чи існує подібність у сприйнятті нерівності з боку населення країн, яким притаманні територіальна близькість, схожість соціокультурного контексту чи умов формування або подібність рівня економічного розвитку?

Дизайн дослідження

Відповідно до дослідницьких питань одиниці аналізу розвідки належать до макrorівня і становлять окремі країни. Для кожної з них було зібрано узагальнену інформацію за низкою ключових вимірів нерівності та її сприйняття населенням, презентованих об'єктивними та суб'єктивними показниками.

Джерело даних про перші становили статистичні звіти міжнародних організацій, зокрема Світового банку (World Bank), Програми розвитку ООН (United Nations Development Programme) та Глобальної лабораторії даних (The Global Data Lab).

Показники другої групи було розраховано на масивах III–V хвиль модуля «Соціальна нерівність» (Social Inequality) Міжнародної програми соціального дослідження (The International Social Survey Programme, ISSP), яка втілює комплексний підхід до збирання інформації про соціальну нерівність. Структура опитувальника дослідження відповідає уявленням про багатовимірну природу соціальної нерівності, а його дизайн дає можливість проводити крос-секційні та крос-культурні порівняння, а також враховувати темпоральні зміни соціального розшарування та уявлень населення про нього¹.

Дослідження динаміки показників і щільності їхнього зв'язку відбувалося в період 1999–2019 років, у межах якого виокремлювалося три точки вимірювання значень індикаторів соціального добробуту та нерівності, а також її сприйняття населенням, що відповідали третій, четвертій та п'ятій хвилям модуля «Соціальна нерівність» ISSP. Вказаний часовий проміжок було обрано таким чином, з одного боку, щоб мати найновішу інформацію щодо сприйняття стратифікації, а з іншого — щоб більш ранні дані охоплювали максимальну кількість посткомуністичних країн, де б на момент опитування завершилася найбухливіша фаза соціальних трансформацій.

Для формування вибірки країн, аналізованих у розвідці, відібрано ті з них, щодо яких були наявні дані масивів ISSP принаймні за дві зі вказаних трьох хвиль і серед них – обов'язково дані останньої, п'ятої. Описаний підхід уможлилював виявлення динаміки показників за умов незначної варіативності вибірки в усіх трьох часових зрізах. Список країн, включених до загального масиву даних, був таким: Австралія, Австрія, Болгарія, Велика Британія, Данія, Естонія, Ізраїль, Ісландія, Італія, Литва, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Африканська Республіка, Словаччина, Словенія, США,

¹ Першу хвилю опитування проведено ще 1987 року, а останню, п'яту, — у 2019-му.

Угорщина, Україна, Філіппіни, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чилі, Швейцарія, Швеція, Японія.

Щодо вимірів нерівності, то перший із них — її *об'єктивні показники* — становили змінні, котрі характеризують загальний рівень добробуту країни та стратифікації в ній, даючи змогу скласти уявлення про розподіл різноманітних благ між країнами. Обираючи їх, авторка спиралася на напрацювання, накопичені впродовж розбудови Індексу людського розвитку (The Human Development Index, HDI) (Human Development Index, 2023). Його структура включає три групи елементів: перша характеризує довге та здорове життя, друга — знання, третя — гідний рівень життя. З п'яти змінних, вжитих для розрахунку індексу, у дослідженні було залишено чотири. Очікувану тривалість навчання не використано у розвідці через те, що інформація за цим показником не була доступною для всіх трьох часових вимірів, застосованих у ній. Отже, перелік із чотирьох ключових індикаторів добробуту країни такий:

- очікувана тривалість життя, яка відображала якість життя індивідів у певній країні та доступність їм послуг з охорони здоров'я (Fukuda-Parr, 2001: pp. 141–144; Klugman, 2010: pp. 143–146; Conceição, 2022: pp. 272–275);
- середня кількість років навчання, яка вказувала на доступність населенню освіти та можливість реалізації своїх знань та умінь (The Global Data Lab, 2023);
- ВВП на душу населення, який віддзеркалював загальний рівень життя мешканців країни (Fukuda-Parr, 2001: pp. 141–144; Klugman, 2010: pp. 143–146; Conceição, 2022: pp. 272–275);
- Індекс Джині, який фіксував розшарування громадян за доходами (World Bank, 2023).

Другий вимір нерівності — її *суб'єктивні показники* — утворили змінні, розраховані на підставі масивів модуля «Соціальна нерівність» ISSP. Обмеженням аналізу стала необхідність відтворення переліку показників у всіх трьох хвилях, що вможливило б коректне зіставлення даних за різні часові проміжки. Вказаній умові відповідали дев'ять змінних, які характеризували уявлення про нерівність у соціумі.

Перший блок індикаторів стосувався уявлень індивідів про важливість чинників життєвого просування, не пов'язаних із професійними характеристиками самих індивідів, як-от:

- Наскільки важливим для досягнення успіху в житті є походження з багатой родини?
- Наскільки важливим для досягнення успіху в житті є знайомство з потрібними людьми?

Значення цих чинників індивіди оцінювали за п'ятибальною шкалою, де 1 — надзвичайно важливо, 2 — дуже важливо, 3 — важливо, 4 — не дуже важливо та 5 — взагалі неважливо.

Другий блок змінних був призначений для з'ясування сприйняття населенням глибини соціального конфлікту між головними антагоністичними групами, для вимірювання якого було вжито чотирибальну шкалу, де 1 — дуже

гострий конфлікт, 2 — гострий конфлікт, 3 — не дуже гострий конфлікт, 4 — взагалі немає конфлікту. Питання були такими:

- Наскільки гострим є конфлікт між багатими та бідними?
- Наскільки гострим є конфлікт між робітничим і середнім класом?
- Наскільки гострим є конфлікт між керівним персоналом і працівниками?

Третій блок утворили індикатори підтримки нерівності життєвих можливостей людей із різними доходами:

- Чи Ви вважаєте справедливою і правильною ситуацію, коли особи з високим рівнем доходів можуть дозволити собі більш якісні послуги у сфері охорони здоров'я, ніж особи з низьким рівнем доходів?
- Чи Ви вважаєте справедливою та правильною ситуацію, коли особи з високим рівнем доходів можуть дозволити собі купити своїм дітям більш якісні послуги у сфері освіти, ніж особи з низьким рівнем доходів?

Оцінювання ситуації мало здійснюватися за п'ятибальною шкалою: 1 — повністю справедлива, правильна; 2 — радше справедлива, правильна; 3 — наскільки справедлива, правильна, настільки й несправедлива, неправильна; 4 — радше несправедлива, неправильна; 5 — повністю несправедлива, неправильна.

Задля спрощення інтерпретації даних значення всіх змінних було перекодовано у прямому порядку. Після цього перелічені групи змінних для кожного із трьох часових проміжків було перевірено на узгодженість. Згідно з одержаними значеннями α Кронбаха лише дві останні становили індикатори спільних латентних змінних — узагальненої оцінки гостроти конфлікту між антагоністичними групами у соціумі¹ та загальної підтримки нерівності можливостей людей із різними доходами². Натомість змінні з першої групи не були ефектами однієї змінної (максимальне значення α Кронбаха було одержано на даних опитування 1999 року ($\alpha = 0,647$), тоді як для двох інших років воно становило 0,513 та 0,512 відповідно). Відтак для індикаторів першої групи для окремих країн розраховувалося середнє значення кожного з них, а для двох інших — середні індекси, побудованих на зазначених переліках змінних. Значення індексів підраховано для кейсів, де були відсутні пропущені значення окремих змінних, включених до їхнього складу.

Ще по одному запитанню було передбачено задля оцінювання економічної поляризації у соціумі та самоідентифікації індивідів у соціальному просторі.

Перше з них: «Різниця у доходах у країні надто велика», — передбачало відповідь за п'ятибальною шкалою, де 1 — повністю погоджуюсь, 2 — радше погоджуюсь, 3 — наскільки погоджуюсь, настільки й не погоджуюсь, 4 — радше не погоджуюсь, 5 — повністю не погоджуюсь. Ця змінна також була перекодована у прямому порядку, а для окремих країн було визначено її середнє значення.

Друге запитання сформульовано так: «У нашому суспільстві є групи, які займають більш високі щаблі суспільної ієрархії, та групи, які перебувають на нижчих щаблях. Перед вами драбина, де 10 — це найвище положення, а 1 — най-

¹ Значення α Кронбаха для змінних варіювало у діапазоні [0,743; 0,793].

² Значення α Кронбаха для змінних варіювало у діапазоні [0,864; 0,895].

нижче. На якому щаблі Ви б розмістили себе?» При його аналізі розраховано показник суб'єктивної стратифікації суспільства. Для цього було визначено відсотки населення країни на вершині (8–10 сходинки) та внизу (1–3 сходинки) соціальної драбини, а далі розраховано співвідношення відсотків осіб на цих позиціях.

Таким чином, сприйняття нерівності з боку населення описувалося за допомоги шести показників.

Зв'язки між показниками нерівності та її сприйняттям

Перш ніж визначати зумовленість сприйняття нерівності наявними у певному соціумі ресурсами, подивімося спочатку на те, якими є зв'язки між окремими індикаторами суспільного добробуту, а також показниками, які фіксували уявлення населення про нерівність.

Згідно з емпіричними даними, у 1999 році існувала щільна кореляція між ВВП на одного мешканця та очікуваною тривалістю його життя (ρ Спірмена становило 0,781; $p < 0,001$), а також значима, хоча й помітно слабша — із середньою кількістю років навчання ($\rho = 0,467$; $p = 0,011$). Підвищення рівня освіти населення значимо не впливало на очікувану кількість років життя. Стратифікація жодним із наведених аспектів соціального розвитку значимо не зумовлювалася.

Через десять років — у 2009-му — характер зв'язку між змінними не зазнав радикальних змін. Так само ВВП зумовлював кількість років життя ($\rho = 0,752$; $p < 0,001$), тривалість навчання ($\rho = 0,418$; $p = 0,024$), щільність їхньої кореляції також виявилася подібною. Для решти пар показників значимої кореляції зафіксовано не було.

У 2019 році спостерігався значимий прямий зв'язок між всіма трьома показниками соціального розвитку. ВВП на одну особу впливав як на очікувану тривалість життя ($\rho = 0,717$; $p < 0,001$), так і на час здобуття освіти ($\rho = 0,643$; $p < 0,001$). При цьому щільність кореляції між двома останніми показниками виявилася найвищою порівняно з усіма спостережуваними періодами. Також освіченість населення становила чинник тривалості його життя ($\rho = 0,423$; $p < 0,001$), хоча й менш вагомим, аніж ВВП. Перелічені показники, як і раніше, не були значимими корелятами соціального розшарування.

Таким чином, серед розглянутих показників розвитку країн було виявлено стійку сильну кореляцію між ВВП на душу населення та очікуваною тривалістю життя. Так само відтворювалася в часі й зумовленість ВВП освітнього рівня, яка посилилась у 2019 році — подальші студії мають показати, чи зберігатиметься щільність зв'язку між показниками надалі. Так само потребує подальшого моніторингу і виявлена залежність між тривалістю навчання та кількістю років життя.

Значення окремих показників сприйняття нерівності також виявилися скорельованими, а напрям та сила цих зв'язків загалом відтворювалися між хвилями. Так, у країнах, де доходам родини надавалася значна роль у досягненні жит-

тевого успіху, так само важливим вважалося і знайомство з корисними людьми: ρ Спірмена коливалось у межах $[0,684; 0,874]$ ¹.

Міра суб'єктивної стратифікації населення зумовлювала оцінку з його боку гостроти нерівності в доходах: чим більша частка опитаних перебувала на вершині соціальної драбини, тим рідше індивіди схилилися до того, щоб визнавати стратифікацію за доходами надто значною: ρ Спірмена для даних 1999 року становило $-0,746$ ($p < 0,001$), а для 2009-го $\rho = -0,577$ ($p = 0,001$). Однак уже 2019-го значимого зв'язку між показниками зафіксовано не було.

Констатація завищеного розриву в доходах більшою мірою властива населенню країн із суттєвою вагою немеритократичних чинників життєвого успіху — походження та корисних знайомств. Для першої пари змінних ρ Спірмена у 1999 році становило $0,555$ ($p = 0,009$), у 2009-му $\rho = 0,614$ ($p \leq 0,001$), але у 2019-му такої закономірності не було виявлено. Для другої пари ρ Спірмена коливалось в діапазоні $[0,560; 0,657]$ ². Водночас зворотний зв'язок між визнанням легітимності нерівних життєвих можливостей багатих і бідних та оцінкою гостроти економічної стратифікації не становив стійкого часового тренду, з'являючись лише у 2009 році ($\rho = -0,558$; $p = 0,002$).

Рівень розвитку країни та економічна стратифікація також зумовлювали, хоча й у різних аспектах, сприйняття нерівності.

Об'єктивна економічна стратифікація, виміряна за допомоги індексу Джині, у жоден із розглянутих років не корелювала з суб'єктивною стратифікацією, проте була підґрунтям для оцінки гостроти конфліктів між антагоністичними групами, а також для толерування кращих життєвих шансів для багатих. Для першої пари показників ρ становив від $0,467$ ($p = 0,011$) у 2009 році до $0,602$ ($p = 0,004$) у 1999-му, а для другої — від $0,478$ ($p = 0,009$) у 2019 році до $0,571$ ($p = 0,001$) у 2009-му.

Рівень ВВП на душу населення у країні, своєю чергою, зумовлював суб'єктивну стратифікацію — частка осіб на верхніх східцях соціальної драбини була вищою у країнах з більшим ВВП на душу населення, хоча з роками сила зв'язку дещо послаблювалася. Так, у 2009-му $\rho = 0,794$, у 2009-му значення коефіцієнта зменшилося до $0,693$, а у 2019 році $\rho = 0,626$ (для всіх років $p < 0,001$).

Залежно від ВВП у населення різнилися й уявлення про стратегію досягнення життєвого успіху: у бідніших країнах підтримка його немеритократичних чинників виявилася вищою. Така закономірність яскравіше проявлялася щодо чинника походження, сила кореляції якого з рівнем ВВП, виміряна за допомоги ρ Спірмена, варіювала у межах $[-0,734; -0,550]$ ³. Вага корисних знайомств була значимою корелятою ВВП лише у 1999 році ($\rho = -0,463$; $p = 0,035$) та у 2009-му ($\rho = -0,406$; $p = 0,029$).

Загалом же окремі показники сприйняття нерівності корелювали між собою, а конфігурації зв'язків між ними демонстрували значну відтворюваність у часі. Уявленням населення про стратифікацію була властива і зумовленість рівнем

¹ Для всіх значень ρ Спірмена $p \leq 0,001$.

² Для всіх значень ρ Спірмена $p \leq 0,002$.

³ Для всіх значень ρ Спірмена $p < 0,002$.

розвитку країни. Зокрема, позиція у соціальному просторі, суб'єктивна стратифікація та уявлення про чинники успіху виявилися залежними від ВВП на душу населення, тоді як гострота економічного розшарування становила підґрунтя для оцінювання гостроти конфліктів і виправдання нерівності у можливостях.

Вплив окремих аспектів добробуту країн на сприйняття їхнім населенням нерівності вказує на доцільність визначення того, якою мірою подібність за цими аспектами зумовлює і схожість в уявленнях про стратифікацію та її порядки. При цьому значна темпоральна відтворюваність оцінок нерівності спонукала до перевірки стійкості у часі констеляцій країн, де вони були близькими.

Отже, дослідницьким завданням тут було виявити та зіставити групування країн, з одного боку, за наявними у них ресурсами та характером їх розподілу, а з іншого — за сприйняттям нерівності населенням. Для виконання такого завдання було застосовано метод багатовимірної шкалування (Multidimensional scaling), за допомоги якого на підставі переліків індикаторів суспільного розвитку та, відповідно, сприйняття розшарування було утворено двовимірні простори, у координатах яких розташовувались обрані країни. З огляду на відмінності у шкалах ознак, вжитих для класифікації, їхні значення було перетворено у z -бали. Таким чином, для кожного з розглянутих років — 1999, 2009 та 2019 — було одержано по дві типології, візуалізовані у вигляді точкових діаграм.

Групування країн у вимірах їхнього добробуту та сприйняття нерівності населенням: 1999 рік

На даних 1999 року для показників розвитку було одержано двовимірне рішення¹, де перший вимір негативно корелював передусім із ВВП на душу населення², а другий — з очікуваною тривалістю навчання³. Як видно з рисунка 1, за рівнем розвитку виокремлювалися три групи країн, основні відмінності між якими полягали у рівні ВВП. Першу утворили розвинені некомуністичні країни, другу — посткомуністичні країни, у яких рівень добробуту був нижчим, а до умовної третьої групи можна залічити ПАР, Філіппіни та Чилі. Ці останні, з одного боку, мали суттєво нижчий рівень економічного розвитку, аніж країни другої групи, проте, з іншого — не утворювали гомогенної спільності, особливо сильно варіюючи у межах другого освітнього виміру (рис.1).

При цьому, і в першій, і в другій групі виокремлювалося ядро, де бали за обома вимірами були ближчими, та периферія, де спостерігалась дещо суттєвіша варіація балів за другим виміром. Ядро першої групи становили Японія, скандинавські країни, Австралія, Нова Зеландія, Велика Британія, Австрія, Німеччина, Швейцарія, Ісландія, Ізраїль, Франція, тоді як на її периферії перебували США з вищим та Італія з нижчим освітнім рівнем. Ядро другої групи утворено Угорщиною, Словаччиною, Хорватією, Болгарією, Литвою, Україною, тоді як її периферію становили Чехія та Словенія, які добробутом громадян наближались

¹ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу становив 0,014, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,99.

² Кореляція змінної з балами першого виміру $\rho = -0,922$, $p < 0,001$.

³ Кореляція з балами другого виміру $\rho = 0,694$, $p < 0,001$.

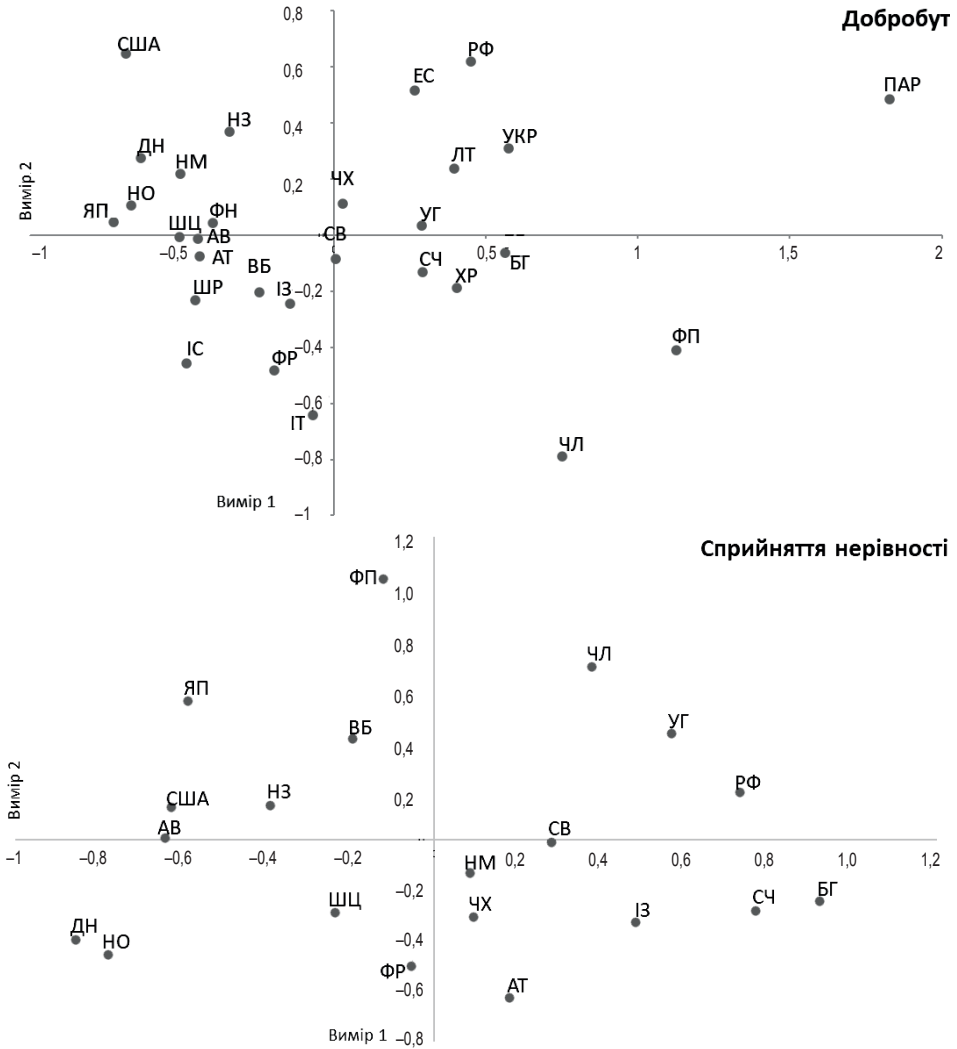

Рис. 1. Групування країн за добробутом і за сприйняттям нерівності, 1999 рік

Примітка: АВ — Австралія, АТ — Австрія, БГ — Болгарія, ВБ — Велика Британія, ДН — Данія, ЕС — Естонія, ІЗ — Ізраїль, ІС — Ісландія, ІТ — Італія, ЛТ — Литва, НМ — Німеччина, НЗ — Нова Зеландія, НО — Норвегія, ПАР — Південна Африканська Республіка, РФ — Росія, СЧ — Словаччина, СВ — Словенія, США — США, УГ — Угорщина, УКР — Україна, ФП — Філіппіни, ФН — Фінляндія, ФР — Франція, ХР — Хорватія, ЧХ — Чехія, ЧЛ — Чилі, ШР — Швейцарія, ШЦ — Швеція, ЯП — Японія.

до першої групи, а також РФ та Естонія, населення яких мало вищий освітній рівень.

3-поміж вимірів, утворених на підставі індикаторів сприйняття нерівності¹, перший відображував оцінку глибини розшарування та уявлення про страти-

¹ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу дорівнював 0,027, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,97.

фікаційні порядки¹, тоді як другий перекривався передусім оцінкою гостроти конфлікту між антагоністичними групами². Згідно з рисунком 1, спільності країн тут оформлювалися не настільки чітко, як для рівня їхнього розвитку — відстані між об'єктами були дещо більшими. Три групи, утворені в межах окреслених вимірів, презентували: перша — некомуністичні країни, друга — як комуністичні, так і некомуністичні країни, до цієї ж групи наближалась за своїми характеристиками і Чилі. Філіппіни відокремлювались від інших країн, насамперед через відчуття їхнім населенням гострого соціального конфлікту.

Утворені групи не структурувалися на ядро та периферію, натомість у них вирізнялися невеликі скупчення країн із подібними характеристиками. Так, у першій групі це були пари Данія та Норвегія, де розшарування сприймалося як не надто значне, а конфлікт між антагоністичними групами — як не надто гострий, а також США та Австралія, де населення оцінювало і гостроту конфліктів, і розшарування як помірніші, аніж у попередній парі. У другій групі схожі уявлення про нерівність мали мешканці Німеччини та Чехії (помірковані оцінки бачення стратифікації та конфлікту), а також у Болгарії та Словаччині, де конфлікт також сприймався як негострий, проте нерівність здавалася значною. Хоча окремим парам країн зі схожими уявленнями про стратифікацію властива територіальна близькість, це не є трендом.

При зіставленні груп, одержаних в обох класифікаціях, помітні відмінності між ними. У типології за сприйняттям нерівностей перший кластер країн включав меншу їхню кількість, тоді як другий — більшу. При цьому респонденти низки країн із високими показниками суспільного розвитку (Німеччина, Ізраїль, Австрія) мали уявлення про нерівність, подібніше до властивого опитаним із посткомуністичних країн. Так само й у чилійців сприйняття стратифікації нагадувало те, що було відмічене у мешканців країн другої групи, попри розбіжності в умовах їхнього формування. Водночас обмеження проведеного порівняння складала менша кількість кейсів для класифікації за сприйняттям нерівності, зумовлена відсутністю даних, що вочевидь відбулося на точності результатів.

Нові конфігурації країн за рівнем добробуту та уявленнями про нерівність: 2009 рік

За десять років, які сягнули між хвилями, зміст одержаних вимірів лишився подібним³. У двовимірній моделі перший описував переважно очікувану кількість років навчання⁴, тоді як другий — ВВП, тривалість життя населення та індекс Джині⁵, у межах яких склалась конфігурація з трьох груп країн (рис. 2).

¹ Для відповідних показників і балів першого виміру ρ варіював у межах [0,774; 0,893], $p < 0,001$.

² Кореляція з балами другого виміру $\rho = 0,874$, $p < 0,001$.

³ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу становив 0,018, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,99.

⁴ Кореляція з балами першого виміру $\rho = -0,865$, $p < 0,001$.

⁵ Кореляція змінних з балами другого виміру відповідно $\rho = -0,579$, $\rho = -0,523$ та $\rho = -0,445$, всі значимі на рівні $p \leq 0,016$.

У першу об'єдналися три осередки: перший склали острівні Японія та Австралія, другий — Швеція та Німеччина, третій — Швейцарія, Фінляндія, Франція, Данія, Велика Британія та Ісландія. У всіх цих підгрупах достатньо високі рівні освіти та ВВП, однак найвищими їхні значення були у першій, а найнижчі — у другій підгрупах. Близькими до першої групи, але відокремленими від вказаних осередків виявилися Норвегія, США, Ізраїль, з яких у першій був високий ВВП, а дві останні мали доволі суттєві значення індексу Джині.

Другу групу утворили Латвія, Словенія, Болгарія, Хорватія, яким були властиві нижчі, ніж у першій групі країн, економічний добробут та освіта. Периферію у цій групі склали РФ, Філіппіни, Чилі та Україна — перші дві мали суттєво кращі значення показників розвитку, аніж другі.

Третя — проміжна між першими двома — група включала Угорщину, Чехію, Словаччину та Естонію, які у процесі посткомуністичних трансформацій почали за рівнем добробуту наближатися до країн першої групи.

ПАР, яка мала найнижчі показники економічного розвитку та освіти населення, опинилася осторонь від усіх описаних груп.

Звернення до більшої кількості кейсів при розгляді сприйняття нерівності у 2009 році спростило класифікацію країн¹. Виміри рішення за змістом також були подібними виокремленим у 1999 році. Перший перекривався переважно чинниками досягнення успіху², а другий — оцінками глибини нерівності та гостроти конфліктів³.

Перша група країн презентувала вищу підтримку немеритократичних чинників успіху та нижчі частки осіб на вершині соціальної драбини. Її становили переважно посткомуністичні країни — Україна, Хорватія, Болгарія, Словаччина, Словенія, Естонія, Чехія, Литва, до яких долучалися Німеччина, Чилі й Ізраїль. Периферію цієї групи утворювали Угорщина, Італія та РФ з високими показниками гостроти нерівності й її легітимності, а також Австрія, де вони були нижчими.

Друга група об'єднувала країни, в яких життєвий успіх більшою мірою пов'язували із власними досягненнями. В одній з її підгруп — скандинавських країнах, Ісландії, Швейцарії та особливо у Франції — і конфліктність, і розшарування сприймалися як помірніші. У другій — Австралії, Великій Британії, Японії, Новій Зеландії, США — значення цих показників були вищими.

На Філіппінах і у ПАР населення гостро відчувало нерівність, але мешканці перших були більш схильними визнавати роль походження чи знання корисних людей для досягнення успіху (рис. 2).

Так само, як і для 1999 року, групування країн за рівнем розвитку та за сприйняттям нерівності збігались лише частково: великі групи мали тенденцію до відтворення, репрезентуючи опозицію посткомуністичні-некомуністичні країни. Однак підгрупи, які виокремлювались у межах груп, варіювали за складом.

¹ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу дорівнював 0,023, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,98.

² Для відповідних показників і балів першого виміру ρ варіював у межах $[-0,858; -0,898]$, $p < 0,001$.

³ Кореляція змінних із балами другого виміру відповідно $\rho = 0,696$, $\rho = 0,547$, всі значимі на рівні $p < 0,001$.

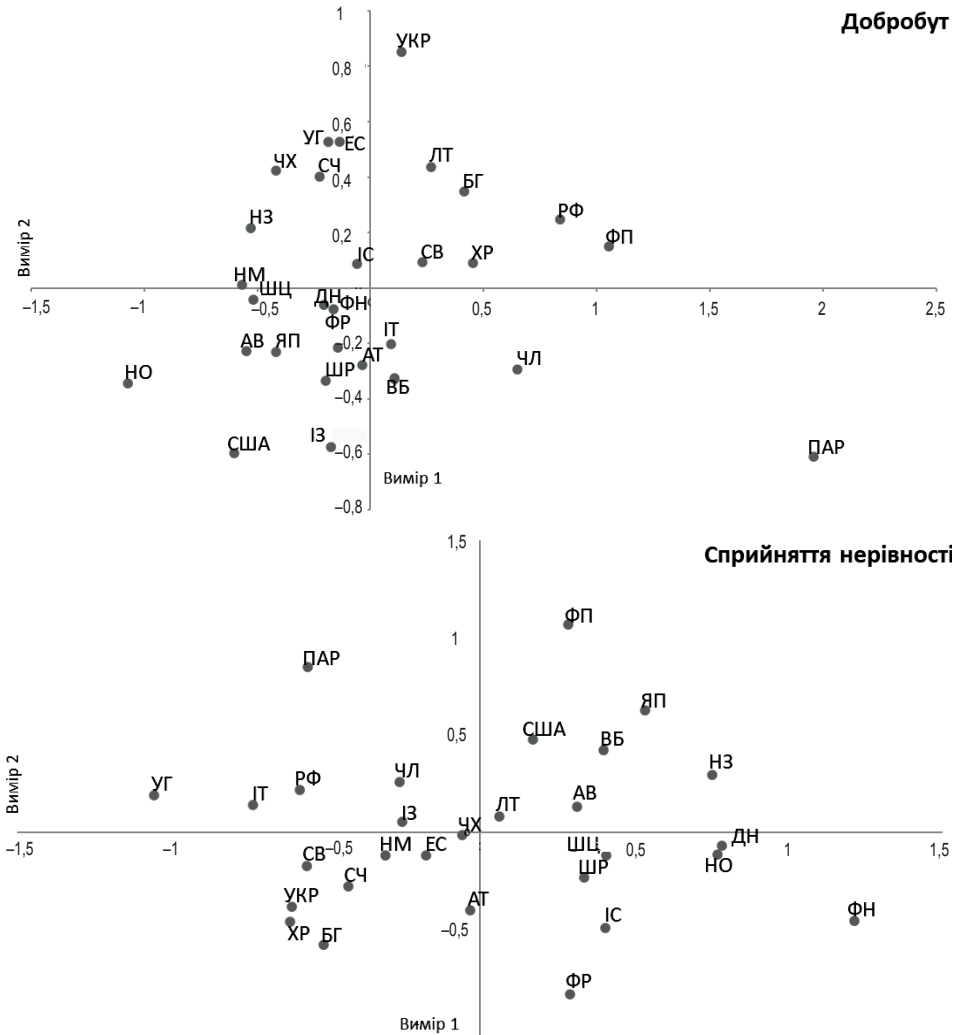

Рис. 2. Групування країн за добробутом і за сприйняттям нерівності, 2009 рік

Примітка: АВ — Австралія, АТ — Австрія, БГ — Болгарія, ВБ — Велика Британія, ДН — Данія, ЕС — Естонія, ІЗ — Ізраїль, ІС — Ісландія, ІТ — Італія, ЛТ — Литва, НМ — Німеччина, НЗ — Нова Зеландія, НО — Норвегія, ПАР — Південна Африканська Республіка, РФ — Росія, СЧ — Словаччина, СВ — Словенія, США — США, УГ — Угорщина, УКР — Україна, ФП — Філіппіни, ФН — Фінляндія, ФР — Франція, ХР — Хорватія, ЧХ — Чехія, ЧЛ — Чилі, ШР — Швейцарія, ШЦ — Швеція, ЯП — Японія.

Сучасні угруповання країн за рівнем добробуту та оцінками нерівності: 2019 рік

Згідно з останніми даними, двовимірною моделлю¹, за якою країни класифікувалися за рівнем розвитку, загалом змістовно відповідала побудованій у попе-

¹ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу дорівнював 0,015, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,98.

редні роки. Перший вимір був зворотно пов'язаним перш за все з ВВП¹, а другий — із середньою кількістю років навчання, а також із рівнем розшарування².

Групи тут оформлювалися чіткіше, ніж у 2009 році, відстані між ядром та периферією груп були меншими. Так, ядро першої групи, утвореної економічно розвиненими країнами із добре освіченим населенням, становили скандинавські країни та острівні Ісландія й Австралія, яким було властиве також і низьке розшарування. До них приєднувалися Велика Британія, Японія, Нова Зеландія, а також Ізраїль, де розшарування було вищим. На периферії групи виявилися США, Німеччина та Швейцарія, де тривалість навчання сягала найвищих значень. Серед цих трьох країн США дещо виокремлювалися за рахунок сильнішої стратифікованості (рис. 3).

До ядра другої групи, де добробут мешканців лишався доволі високим, а стратифікація була помірною, попри дещо нижчу освіченість населення, ніж у першій групі, належали Словенія, Словаччина, Чехія, Франція та Естонія. Її периферія охоплювала Італію, де тривалість навчання була коротшою, Угорщину та Хорватію, ВВП яких дещо «не дотягував» до аналогічних показників країн ядра, а також Литву, де було зафіксовано найвищу серед усіх країн у групі тривалість навчання.

Помірний рівень освіти, не надто високий рівень економічного розвитку та доволі значне розшарування характеризували нечисленну третю групу, яка об'єднувала РФ, Болгарію та Чилі. За економічним становищем та освіченістю населення до цієї групи можна віднести й Україну, в якій, однак, стратифікація виявилася помітно нижчою.

Сприйняття нерівності у 2019 році³ відбувалося у вимірах, з одного боку, визначення впливу походження чи знайомств для життєвого просування поряд із оцінкою глибини розшарування⁴, а з іншого — уявлень про гостроту конфлікту⁵.

В описаному двовимірному просторі країни утворювали дві групи, кожна з яких мала доволі обширну та гетерогенну периферію. До ядра першої групи належали Данія, Норвегія, Швеція, Австралія, Нова Зеландія, Велика Британія, Чехія, Швейцарія, Ісландія, де населення вважало гостроту конфлікту помірною, а розшарування більш-менш прийнятним і не пов'язувало успіх із аскриптивними характеристиками. Натомість на периферії опинилися Литва та Фінляндія, мешканці яких мали, відповідно, в одній — песимістичніше, а в іншій — оптимістичніше уявлення про глибину нерівності. У парах Японія та Франція, а також Філіппіни та Ізраїль різнилися оцінки конфлікту — мешканці першої пари країн відчували його сильніше.

¹ Кореляція з балами першого виміру $\rho = -0,949$, $p < 0,001$.

² Кореляція з балами другого виміру у показників становила для першого $\rho = -0,570$, $p = 0,001$, а для другого $\rho = -0,546$, $p = 0,002$.

³ Для одержаного рішення нормалізований показник стресу дорівнював 0,052, коефіцієнт конгруенції Такера = 0,97.

⁴ Для відповідних показників і балів першого виміру ρ варіював у межах [0,612; 0,848], $p < 0,001$.

⁵ Кореляція з балами другого виміру $\rho = 0,484$, $p = 0,008$.

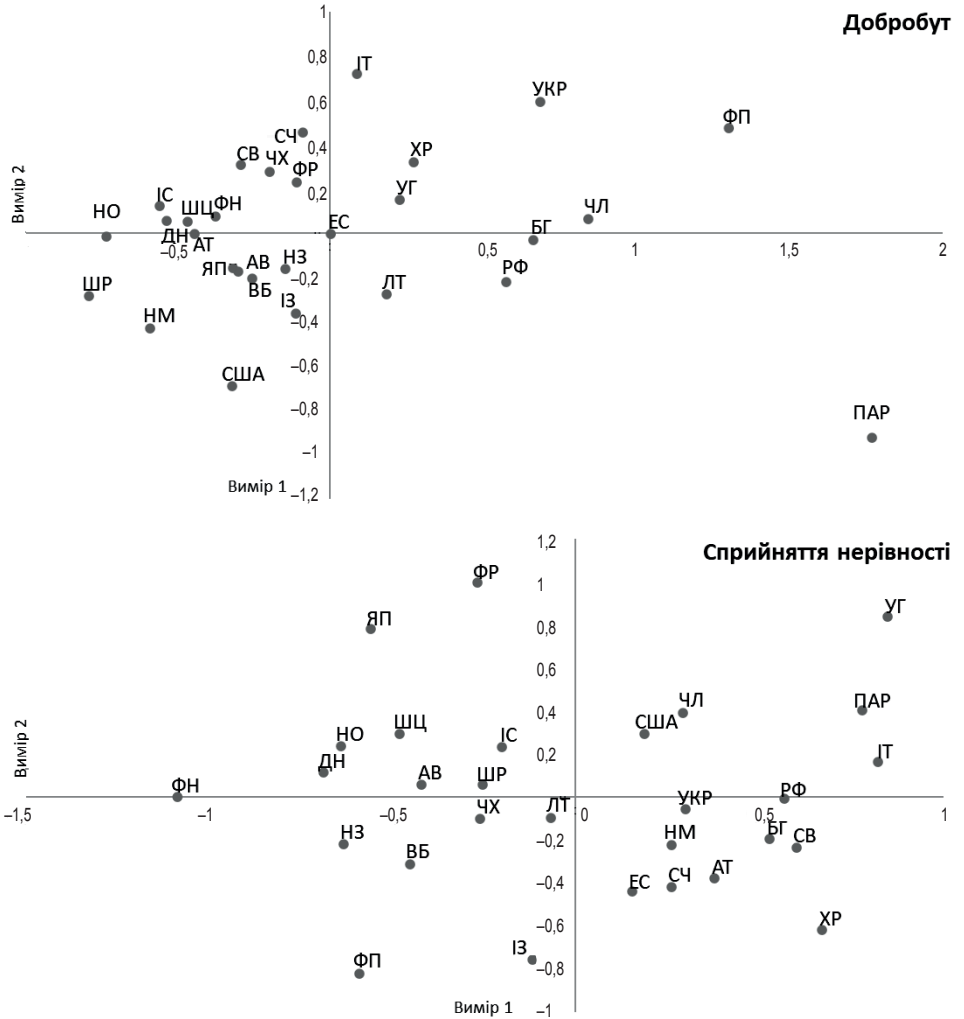

Рис. 3. Групування країн за добробутом і за сприйняттям нерівності, 2019 рік

Примітка: АВ — Австралія, АТ — Австрія, БГ — Болгарія, ВБ — Велика Британія, ДН — Данія, ЕС — Естонія, ІЗ — Ізраїль, ІС — Ісландія, ІТ — Італія, ЛТ — Литва, НМ — Німеччина, НЗ — Нова Зеландія, НО — Норвегія, ПАР — Південна Африканська Республіка, РФ — Росія, СЧ — Словаччина, СВ — Словенія, США — США, УГ — Угорщина, УКР — Україна, ФП — Філіппіни, ФН — Фінляндія, ФР — Франція, ХР — Хорватія, ЧХ — Чехія, ЧЛ — Чилі, ШР — Швейцарія, ШЦ — Швеція, ЯП — Японія.

Друга група мала в ядрі Естонію, Словаччину, Австрію, Німеччину, Україну, Болгарію, Словенію, РФ. У ній конфлікт оцінювали як менш гострий, а розширення — як глибше, ніж у першій групі. До зазначених країн наближались за своїми характеристиками США, Чилі, ПАР, Італія та Угорщина, де мешканці частіше визнавали конфлікти напруженими. Проте респондентам зі США і Чилі розрив у доходах ввижався меншим, ніж у решті країн. У Хорватії ж уявлення про суттєву нерівність поєднувалося із думкою про слабкість конфлікту.

Зіставлення угруповань країн, виокремлених у 2019 році на підставі рівня їхнього розвитку та уявлень населення про нерівність, дає підстави зробити висновок про достатньо добру відтворюваність переліків країн, що становлять ядро першої групи в обох типологіях. Водночас конфігурації, утворені іншими країнами, мають суттєво більші відмінності. Також для утворених груп властива розмитість контурів, породжена гетерогенністю їхніх периферій та численністю їхнього складу.

За весь розглянутий проміжок часу спостерігалася темпоральна відтворюваність змісту основних вимірів рівня добробуту країн і сприйняття нерівності, за якими виокремлювалися сукупності країн із подібними параметрами. При групуванні за рівнем розвитку осередки країн були виражені чіткіше, і вони були більш гомогенними, аніж для сприйняття нерівності.

За двадцять років конфігурації, у які склалися країни з подібним рівнем розвитку, трансформувалися від опозиції «розвинені некомуністичні проти менш розвинених посткомуністичних» до трьохелементного утворення, де проміжну групу утворила частина посткомуністичних країн із активними темпами розвитку.

Типологія за сприйняттям нерівності збігалася із попередньою лише частково. Зокрема, уявлення про нерівність у низці розвинених країн із часом набували більшої подібності до властивих менш розвиненим посткомуністичним, а у групі розвинених країн спостерігалася посилення диференціації думок щодо характеристик соціальної стратифікації.

Висновки

Узагальнення інформації стосовно трендів розподілу дефіцитних благ за двадцятирічний період як у межах окремих країн, так і між ними, а також щодо його впливу на сприйняття нерівності з боку населення створює підґрунтя для низки констатацій.

Серед показників добробуту існувала стійка кореляція між рівнем ВВП країни та очікуваною тривалістю життя. В окремі роки вона також була значимо пов'язана із середньою кількістю років навчання. Водночас визначена за допомоги індексу Джині нерівність не зумовлювалася жодним із трьох вказаних аспектів суспільного добробуту.

Поведінкова компонента ставлення до нерівності не була узгоджена із когнітивною та афективною. Так, визнання значного економічного розшарування та констатація його несправедливості не створювали підґрунтя для виявів протесту проти такого стану речей: конфлікти між антагоністичними групами оцінювалися як негострі.

Набори корелят окремих показників сприйняття нерівності різнилися: суб'єктивна стратифікація, а також уявлення про чинники успіху виявилися залежними від ВВП на душу населення, натомість реальне розшарування у країні визначало оцінки гостроти конфліктів та легітимацію нерівних можливостей.

Виміри для групування країн за рівнем добробуту відтворювались у часі, основними класифікувальними ознаками були ВВП на душу населення та освітній рівень. У цих координатах країни спочатку розмежовувались на некомуністичні та посткомуністичні країни, але у процесі демократичних перетворень частина посткомуністичних країн поступово зближувалася із некомуністичними.

Так само темпорально стабільними були й виміри сприйняття нерівності, утворені переважно уявленнями про роль походження та зв'язків у життєвому просуванні, а також оцінкою гостроти соціальних конфліктів. Групи країн тут були менш гомогенними, аніж у попередній класифікації, лишалося стійким від хвилі до хвилі об'єднання скандинавських країн та острівних Австралії, Великої Британії, Ісландії, Нової Зеландії, Японії.

Зіставлення класифікацій країн, так само як і переліків скорельованих показників добробуту країн та сприйняття нерівності їхнім населенням, вказує на лише часткову зумовленість думок індивідів про стратифікацію її реальним станом та розвитком країни. Їхня взаємозумовленість частіше спостерігається для країн, яким притаманні економічна та соціальна стабільність. У країнах у процесі трансформацій оцінки стратифікації є більш варіативними відповідно до мінливості ситуації, тому й констеляції країн, виокремлені за рівнем добробуту та сприйняттям нерівності, також є більш флюїдними.

Джерела / References

Treiman, D.J., Ganzeboom, H.B.G. (2020). The fourth generation of comparative stratification research. In: S.R. Quah, A. Sales (Eds.), *The International Handbook of Sociology* (pp. 122-150). London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Haller, M., Jowell, R., Smith, T.W. (Eds.). (2009). *The International Social Survey Programme 1984-2009: Charting the Globe*. Routledge.

Edlund, J., Bechert, I., & Quandt, M. (Eds.). (2017). *Social Inequality in the Eyes of the Public: A Collection of Analyses Based on ISSP Data 1987-2009* (GESIS-Schriftenreihe, 17). Köln: GESIS - Leibniz-Institut für Sozialwissenschaften. Retrieved from: <https://doi.org/10.21241/ssoar.57225>

Gimpelson, V., Treisman, D. (2018). Misperceiving inequality. *Economics & Politics*, 30(1), 27-54.

United Nations Development Programme. Human Development Report. (2023). *Human Development Index (HDI)*. Retrieved from: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

The Global Data Lab. (2023). *Mean years schooling*. Retrieved from: <https://globaldatalab.org/shdi/table/msch/>

World Bank, Poverty and Inequality Platform. (2023). *Gini index*. Retrieved from: https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2001&most_recent_year_desc=true&start=2001&view=map&year=2009

Fukuda-Parr, S. (2001). *Human development report 2001: Making new technologies work for human development*. Retrieved from: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2001enpdf.pdf>

Klugman, J. (2010). *Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. Retrieved from: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/human-development-report-2010-complete-english.human-development-report-2010-complete-english>

Conceição, P. (2022). *Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*. Retrieved from: file:///C:/Users/user/Downloads/hdr2021-22pdf_1_4.pdf

Отримано / Received 06.11.2023

ЛІНА МАЛИШ

Нерівність у різних країнах: динаміка станів та сприйняття з боку населення за 20 років

У статті визначається зв'язок між рівнем добробуту країн та сприйняттям нерівності з боку їхнього населення у 1999, 2009 та 2019 роках. Добробут країн визначено за чотирма показниками: рівнем ВВП на душу населення, очікуваною тривалістю життя, середньою кількістю років навчання та індексом Джині (за даними звітів ООН, Світового банку та Глобальної лабораторії даних). Сприйняття нерівності вимірювалося за шістьма показниками: значенням походження та знайомством з потрібними людьми для досягнення успіху, оцінками глибини розширення за доходами та гостроти конфліктів у соціумі, визнанням легітимності нерівності у можливостях, а також суб'єктивною соціальною стратифікацією (на підставі даних III–V хвиль модулів «Соціальна нерівність» Міжнародної програми соціального дослідження). Подібність рівня добробуту країн та сприйняття нерівності їхнім населенням визначалися на підставі багатовимірного шкалювання. Його засобами для кожного з розглянутих років (1999, 2009 та 2019) на підставі обох груп показників було побудовано двовимірні простори, в яких розташовувалися країни.

Було з'ясовано, що позитивна кореляція між рівнем ВВП країни та очікуваною тривалістю життя відтворюється в усі спостережувані періоди. Натомість глибина розширення не була значимо пов'язаною із жодним з трьох показників добробуту.

Суб'єктивна стратифікація, а також уявлення про чинники життєвого успіху зумовлювалися ВВП на душу населення, але не реальним розширенням. Останнє корелювало з оцінками гостроти конфліктів і визнанням нерівних можливостей.

Виміри для групування країн як за рівнем добробуту, так і за сприйняттям нерівності відтворювалися в усіх точках вимірювання. Водночас групи країн, де значення вказаних параметрів були подібними, варіювали від одного часового проміжку до іншого. Найстабільнішими були угруповання скандинавських та острівних країн, яким були властиві подібні рівень добробуту та сприйняття нерівності.

Ключові слова: порівняльне дослідження, макросоціальний аналіз, сприйняття нерівності, суспільний добробут, багатовимірне шкалювання.

LINA MALYSH

Inequality in different countries: dynamics of states and perception by the population over 20 years

The article highlights the relationship between the country's well-being and their people's perception of inequality in 1999, 2009 and 2019. The country's well-being was measured using four indicators: GDP per capita, life expectancy, the average number of years of schooling and the Gini index (data taken from the United Nations, the World Bank and the Global Data Laboratory reports). The perception of inequality was measured using six indicators: the importance of coming from a wealthy family and knowing the right people to get ahead, differences in income perception, feeling of conflicts in society, approval of inequality in opportunities, as well as subjective social stratification (based on the III–V waves of the modules Social Inequality of The International Social Survey Programme, ISSP). The groups of the countries based on their well-being and the people's perception of inequality were determined using multidimensional scaling. With its means, for each of the taken years (1999, 2009 and 2019) two-dimensional spaces in which the countries were located were constructed.

A positive correlation between a country's GDP level and life expectancy was reproduced in all observed periods. In contrast, depth of stratification was not significantly associated with any of the remaining indicators of welfare.

Subjective stratification, as well as people's ideas about how to get ahead, were determined by GDP per capita, but not by objective stratification. This one correlated with feelings of conflict and approval of unequal opportunities.

Dimensions in decisions — both for the country's well-being and for perception— were reproduced at all measurement points. At the same time, the composition of homogeneous groups of countries varied from one time interval to another. The most stable were the groupings of Scandinavian and island countries, whose levels of well-being and perceptions of inequality by the population were similar.

Keywords: *comparative study, macro-social analysis, perception of inequality, social welfare, multidimensional scaling*